

Azərbaycanda tolerantlıq və milli azlıqların hüquqlarının qorunması

Tədqiqat Hesabatı

Bakı 2024

Bu hesabat Azərbaycanda milli azlıqların hüquqlarının qorunması və tolerant mühitin təşviqi üzrə mövcud vəziyyətin təhlilini təqdim edir. Bu hesabatda mövcud vəziyyət təsvir edilib, hökumət və vətəndaş cəmiyyətinin bu problemlərin həlli üçün göstərdiyi səylərin icmalı verilib. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatların hesabatları və rəyləri, Azərbaycan hökumətinin, dövlət qurumlarının rəyləri, rəsmi hesabatları təhlil edilib, əldə olunan nailiyyətlər və çətinliklər əks etdirilib.

Bu hesabatın hazırlanmasında məqsəd mövcud vəziyyəti təsvir etmək və hökumət və vətəndaş cəmiyyətinin bu problemlərin həlli üçün göstərdiyi səylərin icmalını təqdim etməkdir.

Bu Hesabat "Tolerantlıq" Sosial Araşdırmalar İctimai Birliyinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə icra edilən "Tolerantlıq ilə bağlı hesabatın hazırlanması" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

® "Tolerantlıq" Sosial Araşdırmalar İctimai Birliyi

Bakı şəhəri, Badamdar I yaşayış massivi 267 A

Tel: (+99450) 325 97 69

E-mail: azerrashidoglu@gmail.com

Xülasə	<u>5</u>
Metodologiya	<u>7</u>
I. Milli azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində Konstitusiya müddəaları və milli qanunvericilik	<u>8</u>
II. Dini etiqad azadlığı	<u>10</u>
III. Azərbaycanda milli azlıqların dil, din və mədəni identikliyin qorunması	<u>14</u>
IV. Milli zəmində törədilə biləcək cinayətlərə görə məsuliyyət	<u>19</u>
V. Avropa Şurasının milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının icrası	<u>20</u>
VI. Təvsiyələr	<u>21</u>

Xülasə

Bu hesabat Azərbaycanda milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına və tolerant mühitin təşviqi üzrə mövcud vəziyyətin təhlilini təqdim edir. Bu hesabatda məqsədi mövcud vəziyyət təsvir

edilir, hökumət və vətəndaş cəmiyyətinin bu problemlərin həlli üçün göstərdiyi səylərin icmalı verilib. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatların hesabatları və rəyləri, Azərbaycan hökumətinin, dövlət qurumlarının rəyləri, rəsmi hesabatları təhlil edilib, əldə olunan nailiyyətlər və çətinliklər əks etdirilib.

Hesabatın milli azlıqlar haqqında yenilənmiş, etibarlı və müvafiq məlumatları təqdim edilir, mümkün olan yerlərdə yaş, cins və coğrafi bölgüyə görə uyğun olaraq bu məlumatlar təsnifləşdirilib.

Milli azlıqların hüquqlarının qorunması, etnik və ya milli mənşəyə görə ayrı-seçkiliyin yol verilməzliyi, vətəndaşlıq, din, dil, ksenofobiya, antisemitizm və dözümsüzlüklə bağlı Konstitusion müddəalar, milli qanunvericinin ətraflı şərhini verilib.

Həmçinin, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qeyd edilən çətinliklər və tövsiyələr ümumiləşdirilmiş şəkildə əks etdirilib.

Azərbaycanda milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına və tolerantlığın təşviqinə yönəlmiş, bu sahədə beynəlxalq konvensiyaların standartlarına uyğun qanunvericilik bazası yaradılıb. Azərbaycan Konstitusiyası (25-ci maddə) irqindən, milliyyətindən və dilindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların bərabərliyinə təminat verir. Konstitusioan müddəalar və qanunlar milli azlıqların öz dillərini, mədəniyyətlərini və adət-ənənələrini qorumaq və inkişaf etdirmək hüquqlarını təsdiq edir. Konstitusiyanın ən böyük fəslə olan üçüncü fəslə bütünlüklə insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilib. Həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulub.

Azərbaycan həmçinin beynəlxalq konvensiyaları, o cümlədən Milli Azlıqların Müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyasını (1998) imzalayıb və bu, onun azlıqların hüquqlarının müdafiəsinə sadiqliyini daha da möhkəmləndirib.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi milli zəmində törədilə biləcək cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən etmişdir. Azərbaycan hökuməti tolerantlığı inkişaf etdirmək və milli azlıqların hüquqlarını qorumaq üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir.

Hökumət milli azlıqlar üçün mədəniyyət mərkəzləri və dil məktəblərini dəstəkləyir. Bu mərkəzlər azlıqların dillərinin tədrisinə və onların mədəni irsinin qorunmasına yardım edir. Eyni zamanda hökumət mütəmadi olaraq milli azlıqların dillərində lüğətlər nəşr etməklə bu dillərin öyrənilməsi və tədrisi üçün əlverişli mühit və şərait yaradır.

Milli azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdəki məktəblərdə azlıqların dilləri təklif olunur və milli azlıqların tarixini və mədəniyyətini daxil etmək üçün kurikulumlar işlənilib hazırlanmışdır.

Azərbaycanda ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq və bərabər imkanları təşviq etmək üçün hüquqi mexanizmlər yaradılmışdır. Həm geniş ictimaiyyəti, həm də dövlət qulluqçularını əhatə edən alan tolerantlıq və müxtəliflik üzrə müntəzəm maarifləndirmə kampaniyaları aparılır.

Milli azlıqların hüquqlarının qorunması və həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün müvafiq institusional təsisatlar yaradılmışdır:

2014-ci ildə yaradılan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin edir habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq və mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək məqsədilə fəaliyyət göstərir.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi bütün dini icmaların, xüsusən də milli azlıqların hüquqlarına hörmət edilməsini təmin edir və bu icmaların öz narahatlıqlarını ifadə etmələri və dövlətlə əlaqə saxlamaları üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda 2012-ci ildən Azsaylı xalqların şöbəsi yaradılmışdır. Şöbənin yaradılmasında əsas məqsəd azsaylı xalqların folklorunun toplanması, sistemləşdirilməsi və tədqiqlərin aparılmasıdır.

Beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri

Beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində söylərini təkmilləşdirmək üçün müxtəlif tövsiyələr veriblər. Avropa Şurası və ATƏT Azərbaycanı milli azlıqların siyasi və ictimai həyatda daha çox iştirakını təmin etməyə çağırıb. Onlar azlıqların regionlarında yerli idarəetmənin gücləndirilməsini və azlıqların icmaları ilə hökumət arasında məsləhətləşmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini tövsiyə edirlər.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsi (UNHRC) milli azlıqların öz ana dillərində təhsilə və mediaya çıxışını yaxşılaşdırmağı və ayrı-seçkiliyə qarşı qanunların daha effektiv şəkildə tətbiq edilməsini təmin etməyi tövsiyə edib.

İrçilik və Dözümsüzlük Əleyhinə Avropa Komissiyası (ECRI) Azərbaycanı tolerantlıq mövzusunda ictimai məlumatlandırma proqramlarını gücləndirməyə, ayrı-seçkiliyə qarşı siyasətlə bağlı qalan hüquqi boşluqları aradan qaldırmağa və hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının azlıqların hüquqları təlimlər almasını təmin etməyə çağırıb.

Azərbaycan möhkəm qanunvericilik bazaları və hökumət təşəbbüsləri ilə milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi və tolerantlığın təşviqi sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edib. Bununla belə, milli azlıqların iştirakının artırılması, beynəlxalq konvensiyaların icarsı ilə əlaqədar tövsiyələrin yerinə yetirilməs əlavə söylərin göstərilməsi davam etdirilməlidir.

Metodologiya

Bu hesabatı hazırlayan zaman istifadə olunan metodologiya hərtərəfli və sistemli yanaşmaya əsaslanır. Hesabat üçün “keyfiyyət yanaşması” metodu əsas götürülmüşdür və mümkün olduqda kəmiyyət məlumatları ilə tamamlanır. Məqsəd əsas məsələlərin həm geniş icmalı, həm də

dərindən başa düşülməsini təmin etməkdir. Bu metodologiya balanslaşdırılmış və hərtərəfli perspektivi təmin edərək ilkin və ikinci dərəcəli məlumatların toplanmasını özündə birləşdirir.

Hesabat üçün məlumatların toplanması məlumatın, etibarlılığını və düzgünlüyünü təmin etmək üçün bir çox mənbəyə əsaslanır. Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının, dövlət qurumlarının, azlıqların icmalarının nümayəndələri və hüquqşünaslarla ilə strukturlaşdırılmış müsahibələr aparılmışdır. Bu müsahibələr etnik, dini azlıqların hüquqlarının müdafiəsi və reallaşdırılmasını təmin edilməsi vəziyyəti haqqında ilk mənbədən məlumat almaq imkanı yaratdı.

Tolerantlıq, multikultural mühitin yaradılması və təşviqi ilə bağlı hüquqi bazanı qiymətləndirmək üçün Azərbaycan qanunvericiliyinə, Konstitusiyaya müddəalarına və siyasət sənədləri təhlil edilib.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İrçilik və Dözümsüzlüyə Qarşı Avropa Komissiyası (ECRI) və Avropa Şurası kimi beynəlxalq qurumların hesabatları, monitorinqlərinin nəticələri, tövsiyələri, Azərbaycanın təqdim etdiyi ölkə üzrə hesabatlar nəzərdən keçirilib. Bu hesabatlar Azərbaycanın beynəlxalq konvensiyalar qarşısında götürdüyü öhdəliklər və insan hüquqları standartlarının təmin edilməsində fəaliyyəti üçün kontekst təmin edib. Həmçinin, ATƏT/DTİHB və Venesiya **Komissiyasının** rəyləri, tövsiyələri analiz edilib. Bununla yanaşı, Azərbaycanın qanunvericilik bazası beynəlxalq standartlar və qabaqcıl təcrübə ilə müqayisə edilib.

Azərbaycanda etnik münasibətlər, multikulturalizm və insan hüquqları ilə bağlı akademik məqalələr, tədqiqat məqalələri və kitablardan istifadə edilmişdir.

Hesabat aydınlıq və uyğunluğu təmin etmək üçün strukturlaşdırılmışdır. Hesabat Azərbaycan və İngilis dillərində müvafiq maraqlı tərəflərə, o cümlədən dövlət qurumları, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və beynəlxalq qurumlara paylanacaq.

I. MILLI AZLIQLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASI SAHƏSİNDƏ KONSTITUSIYA MÜDDƏALARI VƏ MILLİ QANUNVERİCİLİK

Azərbaycan Konstitusiyası bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsiplərini təsbit edir, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən və etnik mənşəyindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar üçün bərabər hüquq və azadlıqlara təminat verir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının bəyan olunma dərəcəsinə görə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1948-ci il tarixli “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında” 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyası, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt”, “Mülki və siyasi hüquqlara dair 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt”, “Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta” 1966-cı il tarixli fakültativ protokol, Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1975-ci il tarixli Yekun aktı da daxil olmaqla beynəlxalq – hüquq standartlarının bütün tələblərinə cavab verir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bəyan edilməsindən dərhal sonra insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Belə ki, 18 oktyabr 1991-ci tarixində Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında Konstitusiya Aktının 19-cu maddəsində dövlətimiz Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini qəbul etdiyini elan etmişdir.

Azərbaycan dövləti, bir tərəfdən, insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlara - 30 yanvar 1992-ci il tarixində ATƏT-ə, 02 mart 1992-ci il tarixində BMT-yə və 25 yanvar 2001-ci il tarixində isə Avropa Şurasına üzv qəbul edilməklə yanaşı, insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş əksər beynəlxalq müqavilələrə, o cümlədən 1966-cı il tarixli Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 1950-ci il tarixli İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası, İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növləri əleyhinə 1984-cü il tarixli Konvensiya, Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il tarixli Konvensiya, Köləlik haqqında 1926-cı il tarixli Konvensiya, İcbari və ya məcburi əmək haqqında 1930-cu il tarixli BƏT Konvensiyası, Köləliyin, qul ticarətinin və köləliklə oxşar institut və adətlərin ləğv edilməsi barədə 1956-cı il tarixli Əlavə Konvensiya, Milli azlıqların müdafiəsi haqqında 1995-ci il tarixli Avropa Çərçivə Konvensiyası, İşgəncələrin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəza-nın qarşısının alınması haqqında 1987-ci il tarixli Avropa Konvensiyası, İnsan Alverinə qarşı mübarizə haqqında 2005-ci il tarixli Avropa Konvensiyası və digərlərinə qoşulmuşdur¹.

Konstitusiyanın ən böyük fəslə olan üçüncü fəslə bütünlüklə insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilib. Həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulub. Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının geniş siyahısı təsbit edilməklə yanaşı, həmin hüquqları və azadlıqları gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu olaraq müəyyənləşdirilib².

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunmuşdur. 2002-ci il avqustun 24-də və 2009-cu il martın 18-də, 2016-cı il sentyabrın 26-da Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı üç dəfə referendum keçirilmişdir. Sonuncu referendumla Azərbaycan Konstitusiyasının 23 maddəsində dəyişiklik edilib və 6 maddə əlavə

¹ hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent *Məhparə Fətullayeva*. Mülki hüquq və azadlıqlar sahəsində beynəlxalq standartların Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasına implementasiyası// Azərbaycan Hüquq Jurnalı. 2023(№2), s.74-78

² https://e-qanun.az/framework/897#_edn36

olunmuşdur. Konstitusiyanın "Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları" ilə bağlı fəslinin 15 maddəsinə əlavə və dəyişiklik edilib ki, bu da ümumi dəyişikliklərin 60%-dən çoxunu təşkil etmişdir. İnsan ləyaqətinin qorunması, hüquq və azadlıqlara həm məhkəmə təminatı verilməsi, həm də onun inzibati qaydada müdafiə olunması, vətəndaşların əmək hüququnun daha etibarlı təminatı məqsədilə lokautun qadağan edilməsi, mülkiyyət konsepsiyasına Qərbi hüquq sisteminə uyğun mütərəqqi sosial məsuliyyət anlayışının daxil edilməsi, dövlət orqanlarının vətəndaşa münasibətdə məsuliyyətinin yüksəldilməsi, mümkün özbaşınalıq hallarının qarşısını alacaq tələblərin sərtləşdirilməsi, eyni tələblərin həm də bələdiyyələr və bələdiyyə qulluqçuları üçün müəyyənləşdirilməsi, fərdi məlumatların qorunmasına etibarlı təminat yaradılması, insan hüquq və azadlıqlarının qanunla məhdudlaşdırılmasının dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənasibliyinin təsbit olunmuşdur. Əvvəlki redaksiyadan fərqli olaraq təkliflərdə beynəlxalq hüquq çərçivəsində vətəndaşlığın qanunla müəyyən edilmiş itirilmə halları da nəzərdə tutulmuşdur. Əlavə və dəyişikliklərdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq qanunların tələbləri nəzərə alınmışdır³.

Konstitusiyaya ilk əlavə və dəyişikliklər 2002-ci il avqustun 24-də, son əlavə və dəyişikliklər isə 2016-cı il sentyabrın 26-da referendum yolu ilə edilib. 2002-ci il avqustun 24-də keçirilən referenduma Konstitusiyanın 22 maddəsinə 31 əlavə və dəyişiklik edilib. 2009-cu il martın 18-də keçirilən referenduma Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 29 maddəsinə 41 əlavə və dəyişiklik edilib.

2002-ci il 24 avqust tarixində keçirilmiş referendumla Konstitusiyaya edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəticəsində Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətlərini ehtiva edən 130-cu maddəyə V, VI və VII hissələr əlavə edilmiş və nəticədə konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanına müraciət etmək hüquq və səlahiyyətinə malik subyektlərin dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. 1995-ci ildə Konstitusiya qəbul olunan zaman orada vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün Konstitusiya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ nəzərdə tutulmamışdı. Qanun və Konstitusiyanın şərhini üçün ancaq müəyyən dövlət orqanları məhkəməyə müraciət edə bilərdilər. 2002-ci ildə referendum vasitəsi ilə Konstitusiyaya dəyişikliklər edildi. Bu dəyişikliklər nəticəsində vətəndaşlar pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ qazandılar.

Milli Məclis 2004-cü ildə qanun qəbul edərək Mülki Prosesual və Cinayət Prosesual Məcəllələrinə dəyişiklik etdi. Bu dəyişikliklərə əsasən Azərbaycan Konstitusiya Məhkəməsinin (o cümlədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin) qərarlarını Ali Məhkəmənin Plenumu icra etməlidir. Beləliklə, konstitusiya nəzarəti orqanına fərdi qaydada müraciət etmək imkanı insan hüquqlarına konstitusiya səviyyədə riayət edilməsinin təminatının vacib vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən ümumilikdə 577 qərar və 167 qərardad qəbul edilib. Həmin qərarların böyük hissəsi birbaşa və ya dolayısı ilə məhz insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olub⁴.

Konstitusiyanın ən böyük fəslə olan üçüncü fəslində demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquqlar və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri ilə yanaşı, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq, qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması barədə Konstitusiyanın 155-ci maddəsi təsbit edir. Bu Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında, III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının

³ [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)029-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)029-e)

⁴ <https://constcourt.gov.az/index.php/az/details/722>

tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

II. DINI ETIQAD AZADLIĞI

2.1. Etiqad azadlığının konstitusion təminatları

Din, etiqad, vicdan azadlığı ümumi insan hüquqlarının ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsi vicdan azadlığı adlanır.

Burada qeyd olunur:

“Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

Dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz”.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 18-ci maddəsi isə “Din və dövlət” adlanır. Bu normaya görə Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

2.2. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və dini azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının qanuni əsasları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından əlavə 20 avqust 2002-ci il tarixli “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mövcuddur. Qanunun 1-ci maddəsi aşağıdakı məzmunudadır: “Hər kəsin hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

Şəxsin dini etiqadını ifadə etməsinə, ibadətlərdə, dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməsinə və ya dini öyrənməsinə hər hansı maneə törədilə bilməz. Heç kəs öz dini etiqadını ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz. Dini etiqadın və dini həyat tərzinin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq ediləcəyi ilə hədələməklə, habelə irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik yaratmaq məqsədi ilə təbliğinə yol verilmir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

Dini etiqad azadlığı yalnız qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallarda ictimai təhlükəsizlik mənafeləri üçün, ictimai qaydanın təmin edilməsi, sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün məhdudlaşdırıla bilər.

Dini mərkəz tərəfindən dəvət edilmiş din xadimləri istisna olmaqla, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən dini təbliğat aparılması qadağandır.

Valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər, qarşılıqlı razılıq əsasında, uşaqlarını özlərinin dini əqidəsinə və dinə münasibətinə müvafiq olaraq tərbiyə edə bilərlər.”

Yuxarıda qeyd olunan qanunvericilikdən çıxarışlarda həm də vicdan azadlığının qanunla məhdudlaşdırılma halları, bu hüququn sərhədləri qeyd olunmuşdur.

Həmçinin, Konstitusiya Məhkəməsinin 25 yanvar 2017-ci il tarixli “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” Qərarında “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta istinad edilmişdir. Qyd olunmuşdur ki, bu Paktda iştirak edən dövlətlər valideynlərin və müvafiq hallarda qəyyumların öz uşaqları üçün tək cə dövlət tərəfindən təsis olunmuş məktəbləri deyil, həmçinin dövlətin təhsil üçün təyin etdiyi minimum tələblərə cavab verən digər məktəbləri də seçmək və öz etiqadlarına əsasən, uşaqlarının dini və mənəvi tərbiyəsini təmin etmək hüququna hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər⁵.

⁵ <https://constcourt.gov.az/az/decision/74>

2.3. Dini icmalar

Dini qurumların yenidən dövlət qeydiyyatına alınması prosesi başlayandan (01.09.2009-cu il) bu günədək **995** dini qurum dövlət qeydiyyatına alınıb. Konfessional baxımdan onlardan 957-i İslam, 38-i isə qeyri-islam (xristian – 27; yəhudi – 8; krişna – 1; bəhai – 2) təmayüllüdür.

Hazırda respublikamızda Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu və **5** dini təhsil müəssisəsi (İslam kolleci) fəalliyət göstərir.

Ölkə ərazisində **2258** məscid mövcuddur.

Habelə, respublikada **16** kilsə və **7** sinaqoq fəalliyət göstərir.

Ölkədə ümumilikdə **748** pır və ziyarətqah müəyyən edilib.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə indiyədək təsbit olunan tarixi-dini abidələrdən **67**-si məscid, **139**-u məbəd, **192**-si ziyarətqahdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizdəki **67** məsciddən (Şuşada 13, Ağdamda 5, Füzulidə 16, Zəngilanda 12, Cəbrayılda 5, Qubadlıda 8, Laçında 8) 65-i tamamilə, 2-i isə qismən dağıdılaraq yararsız hala salınıb⁶.

2.4. Dini icmaların qeydiyyatı və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunan digər məsələlərlə əlaqədar tənqidlər və onlara münasibət

Azərbaycanda fəalliyət göstərən bir qrup qeyri-hökumət təşkilatı (QHT) ABŞ Dövlət Departamentinin "2022-ci ildə Beynəlxalq Din Azadlığı" hesabatının Azərbaycana aid hissəsinə etiraz edərək bəyanat yayıb. Bəyanatda qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında rus və gürcü pravoslav kilsələri, erməni apostol kilsəsi, yeddinci günün adventistləri, molokan kilsəsi, Roma katolik kilsəsi, yevangelistlər, baptistlər və Yehovanın şahidləri, yəhudilərin və bəhailərin sinaqoqları, məbədləri və digər dini evlərin fəalliyət göstərməsi ölkədə multikultural mühitədən və etiqad azadlığının təmin olunmasının subutudur.

QHT-lər, həmçinin ABŞ Dövlət Departamentinin "2022-ci ildə Beynəlxalq Din Azadlığı" hesabatda Ermənistanın işğalından azad edilmiş ərazilərinin dini və mədəni obyektlərin mühafizəsinə səhlənkər yanaşılması ilə bağlı qeyd edilənləri sərt şəkildə etiraz ediblər. Etiraz bəyanatında qeyd edilib ki, "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə vurulan zərərə və dağıntılara, xüsusilə də Ağdam, Füzuli və digər ərazilərin, demək olar ki, tamamilə dağıdılması və talan edilməsinə, habelə son 30 il ərzində mədəni irsin istismarına görə Ermənistan tərəfi məsuliyyət daşıyır. Ermənistanın nəzarəti altında olarkən bu ərazilərdə yüzlərlə abidə, məscid, ziyarətqah talan edilib, qəbiristanlıqlarımız vandalizmə, təhqirlərə məruz qalıb və ya tamamilə dağıdılıb"⁷.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi ABŞ-nin Beynəlxalq Din Azadlığı Komissiyasının 2023-cü ildə Azərbaycanla bağlı dərc etdiyi xüsusi hesabatı və ABŞ Dövlət Departamenti tərəfindən ölkənin Xüsusi izləmə siyahısına daxil olan ölkə kimi müəyyən edilməsi ilə bağlı bəyanat yayıb. Bəyanatda qeyd edilir ki, «Dövlət Komitəsi olaraq dəfələrlə bu

⁶ <https://scara.gov.az/az/dini-qurumlar/dini-sahe-ile-bagli-statistik-reqemler>

⁷

https://azertag.az/en/xeber/community_azerbaijan_related_part_of_us_department_of_states_report_on_international_religious_freedom_is_of_anti_azerbaijani_nature-2619080

Komissiyanın yaydığı hesabatlarla bağlı müvafiq açıqlamalar verilib, onların göstərdikləri heç bir sۆykənməyən» şaiyə xarakterli, uydurma məsələlərlə bağlı mövqeyimiz müxtəlif səviyyələrdə diqqətə çatdırılıb. Habelə rəsmi məktublarla hesabatda qaldırılan məsələlərin doğru olmadığı və qərəzliliyi maddə-maddə onların diqqətinə çatdırılaraq etiraz ifadə edilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycanda olan müsəlman və qeyri-müsəlman icmalarının aparıcı qurumları həm sonuncu, həm də əvvəlki hesabatlarla bağlı xüsusi etiraz bəyanatları yayıb, Komissiyaya, o cümlədən müxtəlif din xadimləri fərdi olaraq da mətbuatda açıqlamalar veriblər. ABŞ-nin Beynəlxalq Din Azadlığı Komissiyası tərəfindən təqdim edilən “nöqsanlar” ölkəmizdəki gerçəkliyi əks etdirmir, reallıqla daban-dabana ziddiyyət təşkil edir”⁸.

III. AZƏRBAYCANDA MİLLİ AZLIQLARIN DİL, DİN VƏ MƏDƏNİ İDENTİKLİYİNİN QORUNMASI

3.1. Bərabərlik hüququnun Konstitusion hüquqi-təminatı

⁸ <https://news.az/news/azerbajians-state-committee-slams-biased-us-report-on-religious-freedom>

2019-cu ildə aparılmış son siyahıyaalmaya əsasən, əhalinin 94,8 faizini azərbaycanlılar, qalan 5,1 faizini isə müxtəlif etnik (və ya milli) azlıqlar təşkil edir⁹.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ayrı-seçkiliyi qadağan edən bir sıra müddəalar öz əksini tapıb. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, “hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir” və “Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır” (II hissə). Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin III və IV hissələrinin beynəlxalq normalara əsasən, bərabərliyin təmin edilməsi kriteriyalarını təsbit edir. Bunun məntiqi nəticəsi olaraq, “dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir” və bu kriteriyalara əsasən, insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını qadağan edir.

Yuxarıda qeyd olunan kriteriyaları əsas götürdükdə hər kəsin toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır (25-ci maddənin IV hissəsi). Qərar qəbul etmə prosesində iştirak etmək və dövlət orqanlarına müraciət etməklə də əlaqədar bərabərlik prinsipi tətbiq edilir (25-ci maddənin V hissəsi). Həmçinin bu maddəyə 2016-cı ildə yeni “Sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa, bu Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə edir və vəzifələri daşıyırlar.” hissə əlavə edilmişdir (25-ci maddənin VI hissəsi). Konstitusiyanın 34-cü maddəsi ailə münasibətlərində er ilə arvadın bərabər hüquq və vəzifələrə malik olduğunu nəzərdə tutur. Konstitusiyanın 69-cu maddəsinə əsasən, “əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.” Konstitusiyanın 149-cu maddəsi normativ hüquqi aktların hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmasını nəzərdə tutur. Burada haqq-ədalətə əsaslanma dedikdə, “bərabər mənafeələrə bərabər münasibət” başa düşülür (149-cu maddənin I hissə).

Azərbaycan ərazisində 30-dan çox etnik xalqların nümayəndələri yaşayırlar. Həmin etnik qrupların nümayəndələri özlərini azərbaycanlı saysalar da, hər bir qrup özünəməxsus fərqli mədəniyyətin elementlərini qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquq və azadlıqları ölkə Konstitusiyasının 25-ci (“Bərabərlik hüququ”), 44-cü (“Milli mənsubiyyət hüququ”) və 45-ci (“Ana dilindən istifadə hüququ”) maddələri və digər normativ hüquqi aktlarla qorunur.

Milli mənsubiyyət və dil hüququ Azərbaycan Konstitusiyasında birmənalı şəkildə təsbit edilmişdir. 44-cü maddədə (“Milli mənsubiyyət hüququ”) göstərilir ki, “Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz”.

⁹ <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/>

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsində əhalinin danışdığı başqa dillərdən sərbəst istifadə etmək və onu inkişaf etdirmək hüququ təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak və rəsmi vəziyyətindən, məşğuliyyətindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqı təşkilatlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İrqi, etnik mənsubiyyəti, dini, dili, cinsi, mənşəyi, əqidəsi, siyasi və sosial mənsubiyyətinə görə hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasına yol verilmir. 45-ci maddə hər kəsin öz ana dilindən sərbəst və məhdudiyyətsiz istifadə etmək hüququnu təmin edir.

Azərbaycan Konstitusiyasının 5-ci maddəsində ("Xalqın vahidliyi") qeyd edilir ki, "Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir"

3.2. Tolerantlığın və mədənimüxtəlifliyin qorunmasının institusional mexanizmləri

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikultiuralizm Mərkəzi (BBMM) yaradılmışdır. Mərkəzin fəaliyyətində məqsəd və onun başlıca vəzifələri Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, multikulturalizmin və tolerantlığın həyat tərzinə çevrildiyi Azərbaycan gerçəkliyinin mədəni, sosial, siyasi mahiyyətini öyrənmək və təbliği mexanizmini işləyib hazırlamaq, Azərbaycan Respublikasında mədəni, dini müxtəlifliyin tolerant əsaslarının elmi-praktiki təhlilini aparmaq, müvafiq dövlət strukturları üçün tövsiyələr hazırlamaq, aidiyyəti elmi qurumlarla əlaqəli şəkildə Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrində qədim mədəniyyət izlərini axtarmaq (arxeoloji tədqiqatları "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq təşkil etmək), mədəni, etnoqrafik irsin toplanıb elmi şəkildə öyrənilməsinə və qorunmasını həyata keçirmək, mədəniyyət, elm və digər sosial sahələrdə özünü göstərə bilən, şəxsiyyətin mənəvi bütövlüyünün həmahəng inkişafına mane olan müəyyən çatışmazlıqların sistemli şəkildə aradan qaldırılması istiqamətində layihələr gerçəkləşdirmək və s.

BBMM nəzdində milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin etnik- mədəni təşkilatlarının təmsil olunduğu Koordinasiya Şurası fəaliyyət göstərir. Konstitusiyanın 21-ci maddəsinin ("Dövlət dili") II hissəsinə uyğun olaraq, dövlət əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

3.3. Milli azlıqların təhsil hüququ

Konstitusiyanın 42-ci maddəsi ("Təhsil hüququ") hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququnu təsbit edir.

Azərbaycanda ümumtəhsil məktəblərində azsaylı xalqların yaşadıkları ərazilərdəki ümumi təhsil müəssisələrində milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin övladları ümumi təhsilə bərabər hüquqlu cəlb edilir, ana dillərini öyrənmələri üçün hər tədris ilində tədris planlarında həftəlik 2 saat ayrılır. Ləzgi dili I-IX, ıvrit dili I-XI, digər dillər isə (talış, avar, saxur, udi, kürd, xınalıq) I-IV siniflərdə tədris olunur. Respublika üzrə 378 ümumtəhsil məktəbində milli azlıqlara mənsub 30817 şagird öz ana dilini öyrənməkdədir. Belə ki, 2020/2021-ci tədris ilində Talış dili tədris olunan məktəblərin sayı 254, şagird sayı 20240 nəfər, Avar dili tədris olunan məktəblərin sayı 19, şagird sayı 1700 nəfər, Ləzgi dili tədris olunan məktəblərin sayı 95, şagird sayı 8005 nəfər, İvrit dili tədris olunan məktəblərin sayı 2, şagird sayı 123 nəfər, Saxur dili tədris olunan məktəblərin sayı 3, şagird sayı 441 nəfər, Xınalıq dili tədris olunan məktəbin sayı 1, şagird sayı 101 nəfər, Udi dili tədris olunan məktəblərin sayı 3, şagird sayı 176 nəfər və Kürd dili tədris

olunan məktəbin sayı 1, şagird sayı 31 nəfərdir (statistik məlumatlar Əlavə 1-də). Respublikada gürcü dilində tədrisi aparılan 10 ümumtəhsil məktəbi mövcuddur. Bu məktəblər Qax (7 məktəb), Zaqatala (2 məktəb) və Balakən (1 məktəb) rayonlarında fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, Bakı şəhəri 46 nömrəli məktəbdə yəhudilərin təhsil aldığı siniflər fəaliyyət göstərir və ivrit dili tədris olunur. Qeyd olunan məktəbdə 2020-2021-ci tədris ilində 50 nəfər yəhudi şagird təhsil almışdır. Milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə onların dilində yeni kurikulum əsasında ana dili dərslərinin hazırlanması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmiş, avar dili (I-IV sinif), ləzgi dili (I-IV sinif), saxur dili (I-IV sinif), xınalıq dili (I-IV sinif) və talış dili (I-IV sinif) üzrə yeni dərslərin hazırlanması işi başa çatdırılmışdır. Həmçinin 2017-ci ildə V-X sinif və 2018-ci ildə XI sinif dərsləri gürcü dilinə tərcümə edilmişdir¹⁰.

Milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin kompakt yaşadığı Lənkəran bölgəsində müəllim hazırlığı ilə məşğul olan Lənkəran Dövlət Universiteti, Qubada Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı, Şəkidə Şəki filialı, eyni zamanda həmin bölgələrdə müəllim hazırlığı ilə məşğul olan kolleclər fəaliyyət göstərir ki, bu da milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin təhsil imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edir.

3.4. Milli azlıqların mədəni sərvətlərini qorumaq və inkişaf etdirmək hüququnun təmin edilməsi

2009-cu il 26 noyabr tarixli Qanunla UNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiyası Azərbaycanda 2010-cu il may ayının 15-dən etibarən qüvvəyə minmişdir.

Postsovet məkanında ilk dəfə olaraq “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı imzalanmış və uğurla icra edilmişdir¹¹.

Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” Qanun hər kəsin mədəniyyət sahəsində hüquq və azadlıqları, beynəlxalq hüququn prinsip və normaları rəhbər tutulmaqla təmin edilməsini nəzərdə tutur. Qanunda nəzərdə tutulub ki, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dini və siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, sosial mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir şəxsin mədəniyyət sahəsində öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirməsinə təminat verir.

Mədəniyyət sahəsində dövlət tərəfindən aşağıdakı bərabərliklər təmin edilir¹²: (6.3. maddə)

dövlətin ərazisində yaşayan xalqların, milli azlıqların mədəniyyətlərinin, hüquq və azadlıqlarının bərabərliyi;

dövlətin ərazisində yaşayan xalqların, milli azlıqların öz mədəniyyətlərini qorumaq, öz mədəniyyət kimliklərini müəyyən etmək, mədəni sərvətlərini bərpa etmək, gücləndirmək və inkişaf etdirmək bərabərliyi.

Qanunun 7.2-cü maddəsi hər kəs öz mədəniyyət kimliyini və ona uyğun həyat tərzini müəyyən etməkdə, yaradıcılıq fəaliyyətini seçməkdə, mədəni sərvətlərin yaradılmasında, mədəni nemətlərdən bərabər istifadə etməkdə tam sərbəst olmasını hüququ təsbit olunub.

Sözgedən qanunla milli azlıqların mədəni müxtəlifliklərinin vəziyyətinin, mədəniyyət sahələrində kadr, maddi və texniki təchizatın cari vəziyyətinin, mədəniyyət sahəsində elm və

¹⁰ <http://multikulturalizm.gov.az/az/post/1765/azerbaycan-respublikasında-milli-azlıqların-mudafiesi-dil-ve-medeniyetinin-inkisafi-sahesinde-heyata-kecirilen-tedbirler-haqqında.html>

¹¹ <https://e-qanun.az/framework/7762>

¹² <https://e-qanun.az/framework/25303>

təhsil müəssisələrində təhsil prosesinin və tədris proqramlarının müşahidəsi mədəniyyət sahəsində dövlət monitorinqinin vəzifələrindən biri kimi qeyd edilib. (27.3 maddə).

Bakıda S.Vurğun adına Rus Dövlət Dram Teatrı ilə yanaşı, respublikanın bir çox aparıcı teatrlarında rus truppaları, Lənkəranda Dövlət Dram Teatrı, Qusarda Ləzgi Dövlət Dram Teatrı, Qaxda Gürcü Dövlət Teatrı¹³, o cümlədən Bakı şəhərində və Azərbaycanın bir sıra bölgələrində milli azlıqların 40-dan çox musiqi və folklor kollektivləri fəaliyyət göstərir. Azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdə - Quba, Lənkəran və Şəki şəhərlərində Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin filialları yaradılmışdır¹⁴.

2003-cü ildən Bakıda ivriti, yəhudi tarixi və mədəniyyətini tədris edən özəl yəhudi orta məktəbi açılmış¹⁵, Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində ivrit dilinin tədrisi təşkil edilmişdir. 2010-cu ilin oktyabrında Bakıda yəhudi uşaqlar üçün Heydər Əliyev fondu və "Or-Avner" fondu tərəfindən inşa edilmiş "Xabad Or-Avner" yəhudi təhsil kompleksi istifadəyə verilmişdir. Yəhudi dilinin, mədəniyyətinin, tarixinin tədrisi məqsədilə inşa edilən bu təhsil müəssisəsi bütövlükdə Qafqazda və Xəzəryanı bölgədə yaşayan yəhudilər üçün mədəni mərkəz rolu oynayır.

3.4. Milli azlıqlara mənsub şəxslərin dil hüquqlarının təmin olunması

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsində əhalinin danışdığı başqa dillərdən sərbəst istifadə etmək və onu inkişaf etdirmək hüququ təsbit edilmişdir.

Televiziya və radio yayımında müxtəlif dillərin istifadəsini və yaxud cəmiyyətin, habelə, onun ayrı-ayrı təbəqələrinin sosial, elm, təhsil, mədəniyyət, əyləncə və digər sahələrdəki ümumi maraqlarını təmin etməyə, söz və fikir azadlığını, müxtəlif baxış və əqidələri əks etdirməyə yönəlmiş, dolğun məzmunlu, tarazlaşdırılmış informasiyalar hazırlamaq, bu informasiyaları yayımlamasına şərait yaratmaq məqsədi ilə 28 sentyabr 2004-cü il tarixində "İctimai televiziya və radio yayımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olunmuşdur. Həmin Qanunun 12.3-cü və 13.2-ci maddələrinə əsasən, ictimai yayım proqramlarına Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan milli azlıqların dillərində verilişlər də daxil edilir. Proqramlar milli-mənəvi dəyərləri, milli adət və ənənələri, mədəniyyət və incəsənətin bütün rəngarəngliyini özündə əks etdirir.

Azərbaycanda milli azlıqların öz məktəbləri, mədəniyyət mərkəzləri ilə yanaşı həm də çoxsaylı kütləvi informasiya vasitələri və internet resursları vardır. Onlardan "Oko" (rus dilində), "Talışı sədə" (talış dilində), "Dənqe kurd" (kürd dilində), "Samar" (ləzgi dilində), "Şələlə" (Qaxda nəşr olunur, gürcü dilində yazılar çap edir) və s. Telekanallarda milli azlıqların etnik mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır.

Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir.

"Araz" radiosunun dalğalarında müxtəlif dillərdə sisteməlik olaraq yeniliklər verilir. Belə ki, rus dilində hər gün, gürcü dilində həftənin 2, 4 və 6-cı günləri, kürd dilində 2-ci və 4-cü günlər, talış dilində 2-ci və 4-cü günlər, erməni dilində 1-ci və 6-cı günlər verilişlər efirə gedir. Milli azlıqların yayım vasitələrindən istifadə hüquqları istər beynəlxalq sənədlərdə, istərsə də ayrı-ayrı ölkələrdə fəaliyyət göstərən telekompaniyaların (əsasən, dövlət və ictimai) fəaliyyət proqramlarında geniş əks olunur.

2011-ci ildə Bakıda 558 səhifədən ibarət "Ləzgi dilinin orfoqrafik lüğəti", dağ yəhudiləri dilinin 34 mindən çox söz və söz birləşməsini əhatə edən iki cildlik lüğət ("Cuuri – rus" və "Rus

¹³ <https://culture.gov.az/az/teatrlar>

¹⁴ <http://multikulturalizm.gov.az/az/post/1765/azerbaycan-respublikasında-milli-azlıqların-mudafiesi-dil-ve-medeniyyetinin-inkisafi-sahesinde-heyata-kecirilen-tedbirler-haqqında.html>

¹⁵ <https://bizim.media/az/read/38492/>

– cuuri”), eyni zamanda 2015-ci ildə iri həcmli “Ləzgiçə-azərbaycanca lüğət”¹⁶ və “Talışca-azərbaycanca lüğət” nəşr edilmişdir¹⁷.

Azərbaycanda milli azlıqların öz məktəbləri, mədəniyyət mərkəzləri ilə yanaşı həm də çoxsaylı kütləvi informasiya vasitələri və internet resursları vardır. Onlardan "Okko" (rus dilində), "Talışi sədo" (talış dilində), "Dənqe kurd" (kürd dilində), "Samur" (ləzgi dilində), "Şələlə" (Qaxda nəşr olunur, gürcü dilində yazılar çap edir) və s. Telekanallarda milli azlıqların etnik mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir.

2023-cü ildən Ombudsman Aparatı tərəfindən Avropa Şurası və Avropa İttifaqının dəstəyi ilə Azərbaycanda bərabərliyin təşviqi üzrə yeni layihənin icrasına başlanılmışdır. Layihə Ombudsmanın bərabərlik hüququnun və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasının təşviqi üzrə yeni mandatının səmərəli həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq standartların və xarici təcrübənin tətbiqinə dəstək baxımından əhəmiyyət daşıyır. Layihənin icrası prosesinə vətəndaş cəmiyyəti institutları da cəlb olunmuşdur.

¹⁶ <https://azertag.az/xeber/lezgice-azerbaycanca-luget-chap-olunub-844960>

¹⁷ <http://multikulturalizm.gov.az/az/post/1765/azerbaycan-respublikasinda-milli-azliqlarin-mudafiesi-dil-ve-medeniyyetinin-inkisafi-sahesinde-heyata-kecirilen-tedbirler-haqqinda.html>

IV. MILLİ ZƏMİNDƏ TÖRƏDİLƏ BİLƏCƏK CİNAYƏTLƏRƏ GÖRƏ MƏSULİYYƏT

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi milli zəmində törədilə biləcək cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyət növünü müəyyən edir: "Hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə-on dörd ildən iyirmi ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır".¹⁸

Cinayət Məcəlləsi vətəndaşların bərabərlik hüququnun pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir. Məcəllənin 154-cü maddəsi insan və vətəndaşların Konstitusiyada təsbit olunmuş bərabərlik hüququnu pozmağa görə məsuliyyət müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 26-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət-mühakimə icraatı dövlət dilində və ya müvafiq ərazinin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır. Məhkəmə irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, hüquqi şəxs olduğu yerdən, tabeçiliyindən, mülkiyyət formasından və qanunda nəzərdə tutulmayan başqa fərqlərdən asılı olmayaraq, işdə iştirak edən bütün şəxslərə eyni cür yanaşır¹⁹.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 7-ci maddəsi hamının qanun qarşısında bərabərliyi prinsipini təsbit edir. Belə ki, inzibati xəta törətmiş şəxslər irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər və inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar²⁰.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 2.4. maddəsinə əsasən, nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır²¹.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində göstərilir ki, işə qəbul zamanı irqindən, milli mənsubiyyətindən və dinə münasibətindən asılı olmayaraq hüquqların hər hansı şəkildə – bilavasitə və dolayısı ilə məhdudlaşdırılmasına yol verilmir²².

¹⁸ <https://e-qanun.az/framework/46947>

¹⁹ <https://e-qanun.az/framework/46950>

²⁰ <https://e-qanun.az/framework/46960>

²¹ <https://e-qanun.az/framework/46946>

²² <https://e-qanun.az/framework/46943>

V. AVROPA ŞURASININ MILLI AZLIQLARIN MÜDAFIƏSİ HAQQINDA ÇƏRÇİVƏ KONVENSIYASININ İCRASI

Azərbaycan 26 iyun 2000-ci ildə Avropa Şurasının milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasına qoşulub. Azərbaycan artıq 2017-ci ildə Konvensiyanın icrası ilə əlaqədar 4-ci hesabatı təqdim edib. 2022-ci ildə isə 5-ci hesabat təqdim olunub²³.

2023-ci il oktyabrın 23-dən 27-dək Avropa Şurasının milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərət Komitəsinin nümayəndə heyəti Azərbaycanda səfərdə olub. Bu, missiyanın Azərbaycana beşinci səfəri olub. Missiya Bakı, Lənkəran, Quba və Xınalıqda hakimiyyət, vətəndaş cəmiyyəti və milli azlıqların nümayəndələri ilə görüşlər keçirib, Çərçivə Konvensiyasının icrası müzakirə edilib.

Səfər Azərbaycanda Çərçivə Konvensiyasının reallaşması ilə bağlı Məşvərət Komitəsinin beşinci rəyinin hazırlanması çərçivəsində baş tutub. Avropa Şurası Məşvərət Komitəsinin Azərbaycan üzrə əvvəlki rəyi 2019-cu ilin fevralında dərc edilib. Komitə "çoxmillətli Azərbaycanda hakimiyyətin azlıqların mədəniyyətinin dəstəklənməsi üzrə geniş tədbirlər həyata keçirdiyini" etiraf edərək, diqqəti "gənclərin multikulturalizm və tolerantlıq sahəsində maarifləndirilməsi" söylərinə yönəldib. Bununla belə, hesabatda deyilir ki, milli azlıqlar öz fikirlərini ifadə etmək hüququnda məhdudiyətlərə malikdir, ana dilini öyrənməkdə çətinlik çəkirlər.

Azərbaycan hökuməti hesabatla bağlı öz şərhində bildirib ki, milli azlıqların öz fikirlərini ifadə etmək hüququnda məhdudiyətlərlə üzləşməsi və ana dilini öyrənməkdə çətinlik çəkməsi ilə bağlı qeydlər obyektiv deyil. Hər iki hüquq Azərbaycan Konstitusiyası və digər hüquqi aktlarda təsbit edilib. Bu hüquqların reallaşdırılması ilə əlaqədar Azərbaycan hökuməti bütün zəruri tədbirləri həyata keçirib.

8 noyabr 2024-cü il tarixində Milli Azlıqların Müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasının Azərbaycan tərəfindən icrasına dair Məşvərət Komitəsinin Beşinci Rəyi dərc edilib²⁴.

Yerli ekspertlər Məşvərət Komitəsinin Beşinci Rəyi ilə əlaqədar müzakirələrdə Media haqqında 2021-ci il tarixli Qanun, 2014-cü ildə qəbul edilmiş "Qeyri-Hökumət Təşkilatları (QHT) haqqında" və 2022-ci ildə qəbul edilmiş "Siyasi partiyalar haqqında" Qanunların milli azlıqların hüquqlarının məhdudlaşdırılması kontekstində şərhini qeyri-obyektiv dəyərləndirmə hesab edirlər.

Həmçinin, Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası tərəfindən yeni doğulan körpələrə "lağ, nifrət və alçaldılma"dan qorunmaq üçün qoyulması qadağan edilən adların siyahısına yenidən baxılmasına çağırış edilməsi birmənalı qarşılanmayıb. Bunun milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının qorunması kontekstində nəzərdən keçirilməsini əsas verən heç bir dəlil təqdim edilməyib.

"Qarabağda erməni milli azlığının vəziyyəti" altbaşlığı verilən hissə isə siyasi mülahizələr kimi dəyərləndirilir. Ekspertlər qeyd edirlər ki, Məşvərət Komitəsi qeyri-obyektiv mövqe tutaraq mövcud vəziyyəti birtərəfli dəyərləndirib, artıq həllini tapmış Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar real faktlar nəzərə alınmadan, Azərbaycanın suveren ərazisi olan Qarabağ bölgəsində erməni separatizmi, onun nəticələri, Azərbaycanın suveren ərazisini 20%-nin Ermənistan

²³ <https://www.coe.int/en/web/minorities/azerbaijan>

²⁴ <https://www.coe.int/en/web/minorities/-/azerbaijan-publication-of-the-5th-advisory-committee-opinion>

Respublikası tərəfindən işğal edilməsi və təcüvüzn doğurduğu nəticələr, təsirlər barədə obyektiv analiz verməyib, dəyərləndirmə aparmayıb.

Layihə ekspertləri isə Məşvərət Komitəsini Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Böyük Palatasının 16 iyun 2015-ci il tarixli “Çıraqov və digərləri Ermənistan qarşı” işi ilə bağlı qərarını²⁵ öyrənməyi tövsiyyə edirlər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarında da göstərilir ki, nəinki Laçın rayonu, keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti və ətrafında olan 7 rayon Ermənistan Respublikasının səmərəli nəzarəti altındadır. “Quruda aparılan müharibənin qanunları və adətlərinə dair” 1907-ci il tarixli Əsasnaməyə istinadən bildirilir ki, səmərəli nəzarət anlayışı faktiki olaraq hərbi işğal anlayışına aiddir. Yəni, Avropa Məhkəməsinin qərarında Azərbaycan ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması təsdiq edilir.

Bu nəticəyə gəlmək üçün Avropa Məhkəməsi əvvəlcədən müəyyən etdi ki, Dağlıq Qarabağda olan qanunsuz rejim məhz və yalnız Ermənistan Respublikasının hərbi, siyasi, iqtisadi, maliyyə, inzibati və digər yardımına görə mövcuddur. Ermənistan Dağlıq Qarabağın öz ordusuna malik olmasını göstərsə də, Avropa Məhkəməsi vurğuladı ki, işğal olunmuş ərazilərdə əsasən Ermənistan ordusu fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, qərarda həmin ərazilərdə Ermənistan Respublikasının məhkəmələrinin fəaliyyət göstərməsi sübuta yetirilmişdir. Yəni, Ermənistan işğal altında olan ərazilərdə baş verənlərə görə tam məsuliyyət daşıyır.

Qərarın 14-18-ci paragraflarında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi xüsusi ilə qeyd edib ki, müharibə Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə daxil edilməsi barəsində çağırışlarla başlayıb. Bu xüsusda, məhkəmə tərəfindən spesifik olaraq, Ermənistan SSR Ali Soveti və Dağlıq Qarabağın regional şurası tərəfindən 1989-cu ilin dekabrında “birləşmə” haqqında birgə bəyanata istinad olunub. Mahiyyət etibarilə, məhkəmə təsdiq edib ki, Ermənistanın ərazi iddiaları və onun Azərbaycan ərazilərinin bir hissəsini ilhaq etmək məqsədi daşıyan cəhdləri silahlı münaqişənin köklü səbəbidir və hərtərəfli müharibəyə təkan verib.

Layihə ekspertləri qeyd edirlər ki, bu xüsusları nəzərə almaqdan Məşvərət Komitəsinin dəyərləndirilməsi obyektiv mahiyyət daşıya bilməz. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin şərhində bildirilir ki, “Məşvərət Komitəsinin Beşinci Rəyində konvensiyanın həyata keçirilməsində hökumətin göstərdiyi səylərin qeyd edilməsinə baxmayaraq, rəydəki bir sıra mülahizələrin əsassızlığı və ölkədəki reallıqları dəqiqliklə əks etdirməməsi Komitənin tətbiq etdiyi müəyyən yanaşmaya dair ciddi suallar doğurur. Rəydə bir çox müsbət milli nailiyyətlərə, uğurlu milli siyasətlərə, islahat və təşəbbüslərə diqqət yetirilməyib və onlara etinasız yanaşılıb. 2023-cü ilin sentyabrında antiterror tədbirlərindən sonra baş verən inkişafırlara dair rəydə yer alan əsasən siyasiləşdirilmiş iddialar beşinci monitorinqin müddətinin çərçivəsindən kənara çıxır. Azərbaycanın Beşinci Dövlət Hesabatında 2017-2022-ci illər üzrə müddətə aid müvafiq məlumatların yer alması, habelə davam edən hərbi işğal və Azərbaycan Respublikasının erməniəsilli şəxslərin yaşadığı ərazilər üzərində qanuni suveren nəzarətinin olmamasına görə konvensiyanın hesabatın əhatə etdiyi dövr ərzində həyata keçirilə bilmədiyinə dair qeydlərin həmin hesabatda əksini tapması, Məşvərət Komitəsinin sözügedən iddialarının konvensiyanın konkret müddət çərçivəsində icrasını qiymətləndirmək üçün verilən mandatdan kənara çıxdığını göstərir”.

²⁵ <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-162760&filename=CASE%20OF%20CHIRAGOV%20AND%20OTHERS%20v.%20ARMENIA%20-%20%5BAzerbaijani%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False>

VI. TÖVSIYYƏLƏR

- ❖ Azərbaycanda dini qurumların, icmaların dövlət qeydiyyatın alınması qaydaları ilə əlaqədar geniş məlumatlandırma kampaniyalarının aparılması, qaydaların sadə dillə izahını nəzərdə tutulan bələdçilərin hazırlanması və əlçatanlığının təmin edilməsi.
- ❖ Mütəmadi olaraq dini qurumların və icmaların dövlət qeydiyyatı ilə əlaqədar bütün maraqlı tərəflərin qanunvericiliyin praktikada tətbiqi ilə əlaqədar fikirlərinin öyrənməsi və tövsiyələrin icrası istiqamətində addımlar atılması.
- ❖ Dini etiqad azadlığının təmin edilməsi, dini ayinlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı hüquqların reallaşdırılması ilə əlaqədar tövsiyələrin nəzərdən keçirilməsi, hər bir tövsiyənin icrası ilə əlaqədar mümkün çətinliklər, potensial risklər və imkanlar haqqında müfəssəl rəylər hazırlanması, yerli və beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilməsi.
- ❖ Milli azlıqların hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar tövsiyələrin nəzərdən keçirilməsi, hər bir tövsiyənin icrası ilə əlaqədar mümkün çətinliklər, potensial risklər və imkanlar haqqında müfəssəl rəylər hazırlanması, yerli və beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilməsi.
- ❖ Beynəlxalq təşkilatların, xarici QHT-lərin əlaqədar hesabatları ilə bağlı dövlət qurumlarının rəyi və arayışlarının hazırlanması, yerli və beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilməsi.
- ❖ Milli azlıqların dilləri ilə əlaqədar elektron lüğətlərin hazırlanması və əlçatanlığının təmin edilməsi
- ❖ Milli azlıqların mədəniyyəti, folkloru ilə əlaqədar internet resurslarının sayının artırılması ilə əlaqədar addımlar atılması, cizgi filmlərinin milli azlıqların dillərinə tərcüməsinin təmin edilməsi
- ❖ Milli azlıqlar arasında mütəmadi sorğular keçirməklə, etibarlı monitoring aləti yaradılması

- ❖ Milli azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdə “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunun, bunun qanunun ictimai iştirakçılıq, ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində yaratdığı hüquqi imkanlar barədə geniş maarifləndirmə və məlumatlandırma tədbirləri həyata keçirilməsi
- ❖ Vətəndaş cəmiyyətinin Azərbaycanda tolerant mühitin möhkəmləndirilməsi, milli azlıqların hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar siyasətin hazırlanması, həyata keçirilməsinə daha fəal cəlb olunması.